

Wie zeggen de mensen dat Ik ben

De bijbelcitataten in dit boek zijn meestal gebaseerd op de Naardense Bijbel (2004).
De vertalingen van gedichten zijn van Willem Jan Otten, tenzij anders vermeld.

Eerste druk, september 2023, hardcover, ISBN 978-94-93220-45-4
Tweede druk, mei 2024, paperback met flappen

ISBN 978-94-93220-70-6
NUR 700

Uitgeverij Skandalon
Lange Noordstraat 23
4331 CB Middelburg
E-mail: info@skandalon.nl
www.skandalon.nl

Voor België:
Uitgeverij Halewijn
Halewijnlaan 92
2050 Antwerpen
bestellingen@halewijn.info
www.halewijn.info

Afbeelding omslag: Paul van Dongen
Vormgeving: Circe, Zierikzee

© 2023 Skandalon

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor(s).

WILLEM JAN OTTEN | PAUL VAN DONGEN

Wie
zeggen
de
mensen
dat
Ik ben

SKAN *D*ALON
KON. VEREN. K. D. POST. 1. 0. 8

Inhoud

	Drieëndertig manieren om hetzelfde niet te begrijpen	8
1	Huilende man (Les Murray)	16
2	Minnaar van monnik (<i>Des Hommes et des Dieux</i> , Gerrit Achterberg)	20
3	Koning van Maria Magdalena (Catharijneconvent)	24
4	Geliefde van Jeanne (Robert Bresson)	28
5	Leeuw van professor (C.S. Lewis)	32
6	Albus Dumbledore (J.K. Rowling)	36
7	David van Simón (J.M. Coetzee)	40
8	Eerstelingsbewegen (Ida Gerhardt)	44
9	Stem in oor van doofgeborene (Willem Jan Otten)	48
10	Mantel voor blinde (John Hull)	52
11	Bekommerde om nazi-zuster (Titus Brandsma)	56
12	Corpusje (Gary Wills)	60
13	Olijfhouten poppetje (Kleindochter)	64
14	Glimlach voor grijsaard (Joseph Brodsky)	68
15	Stilte, kus (Fjodor Dostojevski)	72
16	Hond voor stervende jongen (Fjodor Dostojevski)	76
17	Voetafdrukkenrij (Gerrit Achterberg)	80
18	Dienstweigeraar voor nazi-rechter (Terence Malick)	84
19	Afdruk in doek (Mel Gibson)	88
20	Beo, kauwtje, lekkie handbal (Shusaku Endo, Tom Hanks, Boudewijn Koole)	92
21	Ezelsveulen aan de rand van Jeruzalem (Mary Oliver)	96
22	Icoon om op te trappen (Shusaku Endo)	100
23	Sluw melaats mannetje (Christian Wiman)	104
24	Vis in water, teken op verre kust (Ida Gerhardt)	108
25	Morsdode op werktafel van grootvader (Hans Holbein)	112

26	Zandschrijver (Gerrit Achterberg)	116
27	Vlees voor stervende soldaat (Susaku Endo)	120
28	Tuinman voor Mirjam (Willem Barnard)	124
29	Christus de Dichter (Denise Levertov)	128
30	Dag zonder dood (<i>Risen</i> , Joseph Fiennes)	132
31	Compositie voor krijgsgevangenen (Olivier Messiaen)	136
32	De dood van een ander (Georges Bernanos, Francois Poulenc)	140
33	Schone slaper voor slapeloze (Paul van Dongen)	144
	Poëzie- en filmverantwoording	149
	Dankwoord	151
	Anderen over <i>Wie zeggen de mensen dat Ik ben</i>	152

Drieëndertig manieren om hetzelfde niet te begrijpen

Iedereen kan op zeker moment de behoefte hebben om de vraag te stellen die de titel van dit boek is geworden. De bewoordingen zullen per persoon wisselen, maar de vraag komt neer op: 'Wie ben ik voor jou?'

Altijd zal er een stilte vallen.

Het is een vraag die vooral door geliefden in spe wordt gesteld.

Als je erover nadenkt, dan is de vraag al het antwoord – je stelt hem als je eigen antwoord zou zijn: 'voor mij ben je mijn alles'. Of woorden van die stamelende strekking. Het stellen van de vraag is even riskant als hem beantwoorden.

Het gaat de macht van een essayist verre te boven om de bijna misselijk makende sensatie van gevaar, die mensen tijdens een gedachtewisseling als deze kunnen ervaren, te beschrijven. Ze maken elkaar tot hun god! Ze dreigen zich voor altijd te verbinden! De taal der liefde wordt gesproken door mensen die zich aan elkaar uitleveren, of althans: die dat aan het durven zijn.

Degene die in dit boek de vraag stelt is Jezus, in het zestiende hoofdstuk van het Matteüsevangelie. Hij doet dat overigens in tweeën – eerst wil hij, meer in het algemeen, van zijn leerlingen weten: 'wie zeggen de mensen dat de Zoon des mensen is?' Het is alsof er vingers worden opgestoken: 'Johannes de Doper', wordt er geopperd, 'Elia', 'of een andere profeet, Jeremia'.

Dan vraagt Jezus: 'Maar jullie, wie zeggen jullie dat Ik ben?'

In dit boek zullen, als het zo uitkomt, de gesmade hoofdletters van de overgeleverde geloofstaal niet geschuwd worden – soms zijn ze simpelweg verhelderend.

De stilte die hier valt is, zo stel je je voor, een andere dan tussen de bovenbeschreven geliefden, maar hij zal zeker zo intiem zijn geweest. De moed die Petrus – die zich de vraag als eerste aantrekt – bij elkaar moet rapen is onvoorstelbaar

groot, want het antwoord, dat in de vraag besloten ligt, is in feite hetzelfde: ‘voor mij bent u mijn alles.’ Want dat bedoelt Petrus als hij, ongetwijfeld fluisterend en met bonzend hart, zijn verbijsterende antwoord formuleert: ‘U bent de Christus, de Zoon van de levende God’.

Verbijsterend, omdat hij met deze liefdesverklaring – dat is het immers, of is vriendschapsverklaring een beter woord? – een enorm gevaar loopt. Hij verbindt zich letterlijk met lijf en leden aan het lot van Jezus, en daarmee aan de weg die Hij zal gaan. Op de bewering dat Jezus (of wie ook) de Zoon van God is – en dus zijn eigen Wet – stond namelijk de doodstraf, het was de moeder van alle godslasteringen, toxische afgoderij. Geen wonder dat Jezus hierna de discipelen op het hart bindt voorlopig aan niemand te zeggen: ‘Hij is de Christus’.

Het idee voor dit boek is ontstaan in het eerste jaar van de pandemie, toen ik wekelijks in het *Katholiek Nieuwsblad* een stuk schreef over de zondagsmis die we wegens de lockdown niet konden bijwonen. Toen ik na vijf maanden bij de eenentwintigste zondag door het jaar A was aangekomen stuitte ik op de Vraag, en besefte ik dat hij ook aan mij werd gesteld.

In plaats van hem zelf direct te beantwoorden – op een of andere manier ging ik ervan uit dat van een schrijver niet het Evangelische antwoord werd geveerd – ging ik op zoek naar andermans antwoorden. Of: responsen. Ik vrees dat dit de plaag van mijn vorm van essayisme is – ik heb het denken van anderen nodig om te denken, sterker: voor zover ik geloof, dan verloopt dat dikwijls via mijn voorstelling van andermans geloof, mijn belijdenis is een inleving in die van een ander. En, om eerlijk te zijn, ik kom misschien wel het dichtst bij wat ik vermoed dat geloven is als ik een ander zie struikelen, of zelfs vertwijfelen over haar of zijn geloof. Ik heb de tranen van Petrus nodig om nader tot U te geraken; naar wie ik verlang besef ik als ik Shakespeares Lady Macbeth het vermogen om te bidden zie verliezen; hechter verbinding met de Onuitsprekelijke heb ik – voor zo lang als het duurde – niet gekend dan tijdens het lezen van Shusaku Endo, die zijn personages keer op keer Christus laat verraden. En in de kerk laat ik me voeden door wat ik vermoed dat het grote geloof van mijn kerkvrienden is – er zijn maanden dat ik mezelf voorhoud dat er voor mij geloofd wordt door de anderen; in deze perioden van dorheid houd ik mezelf voor dat ik weliswaar ‘stom’ ben, maar dat het koor, om me heen, toch zingt.

Daarom: deze kleine, wanordelijke christologie bestaat uit drieëndertig verschijningen van Christus zoals waargenomen door evenzovele, niet per se geloofsbelijdende twintigste- en eenentwintigste-eeuwse romanschrijvers, kinderboekenschrijvers, dichters, componisten, filmers. Het gaat onveranderlijk om makers van wie ik hou – er is hier een ‘de vrienden van mijn Vriend zijn mijn vrienden’-principe werkzaam. Het is een door vooral kunstenaars bemiddeld boek.

Mijn hang naar bemiddeling heeft ook geleid tot samenwerking met Paul van Dongen, die met zijn tekeningen, etsen en gouaches medeauteur is geworden. Op zondagavond belden we elkaar; alle drieëndertig wekelijkse afleveringen van *Wie zeggen de mensen dat Ik ben* zijn zo begonnen. We kenden het verbluffende antwoord dat door de apostel Petrus gegeven wordt, maar we wisten dat ‘Zoon van God’ in ieder mens een andere gedaante aanneemt. We hadden dan ook een lijst gemaakt van antwoorden die ons getroffen hadden – gegeven in gedichten, schilderijen, films, muziekwerken. We putten uit wat we ‘de moderniteit’ noemen, dat wil zeggen, het tijdperk dat in de tweede helft van de negentiende eeuw is aangebroken, toen de dood van God werd afgekondigd, niet alleen door Nietzsche. Sommigen noemen deze periode – die tot in de onze is blijven voortduren – het ‘tijdperk van het wantrouwen’.

Het is hoe dan ook de tijd geweest waarin in het Westen veel mensen gingen denken dat ze zonder geloven konden; of, niet zelden tot hun verdriet, bemerkten dat ze niet meer konden geloven.

God is dood, maar van zijn zoon komen we niet af, zo bleek in de loop van de vorige eeuw. Hij is ons blijven bezoeken, precies zoals hij vlak voor zijn dood heeft voorspeld. En wat even belangrijk is: het menselijk vermogen om hem te herkennen, om zijn aanwezigheid te bemerken, in de gestalte van een tuinman, van een pasgeborene, in de hond Perezvon, Titus Brandsma, in Harry Potters leraar Dumbledore, in een melodielijn van Olivier Messiaen, in de twaalf karmelietessen zoals die door Poulenc naar de guillotine worden gezongen, kortom, het verlangen om Jezus ergens in te ontwaren, is onverlet gebleven. We willen kennelijk kunnen blijven wijzen: daar, in die gestalte, ‘is Hij werkzaam’, zelfs al valt zijn naam niet. Hij kan worden bemerkt zonder beseft te worden. En het personage, of het beeld, waarin hij om zo te zeggen aangetroffen wordt, verheldert niet zelden zijn mysterie. Het was dan ook niet zozeer onze bedoeling om

nietsvermoedende kunstwerken het predicaat 'christelijk' te geven, als wel: ons besef van Christus te verrijken met gestalten waarin wij hem herkennen.

Hoe dan ook: bijna altijd ontstond het beeld van Paul van Dongen gelijktijdig met de tekst van mij, daags na ons zondagavondse telefoongesprek. In die zin zijn de beelden in dit boek geen illustraties; onderschrift zijn mijn teksten evenmin. Ze zijn steeds twee pogingen tot antwoord op dezelfde vraag. Twee manieren 'om hetzelfde niet te begrijpen'.

In het stuk over *Procès de Jeanne d'Arc* (en over de maker van deze film, Robert Bresson) valt intussen te lezen, tussen de regels, dat we één afspraak hebben gemaakt: er zou geen poging gedaan worden om het gelaat van Christus af te beelden. Na tweeduizend jaar visuele antwoorden op de vraag 'hoe denken de kunstenaars dat Ik eruitzie' legde Van Dongen zich de oefening op naast Christus te kijken, zoals naast de ster die je scherp wilt krijgen.

Een christologie, zo noemde ik met een veel te hoogdravende term dit boek met drieëndertig Christusverschijningen. Een christologie is een geloofsbelijdenis – hoe wankelmoedig het geloof van de auteur ook – en tegelijkertijd is het, ook al is de opzet nog zo onsystematisch, een essay over hoe Christus 'werkt'. Hoe hij inwerkt, inbreekt, of juist uitwerkt, zich ongrijpbaar maakt, steeds in het ene hart van de ene die zijn vraag beantwoordt.

Mijn geëssayeer is sterk gekleurd door m'n dramaturgische achtergrond. Ik denk en droom enscenerend, 'het' speelt zich altijd tussen mensen af. Dat is ook een van de grondaannames van de christelijke religie: de liefde, die een ander woord is voor God, openbaart zich in het handelen en spreken van een mens te midden van mensen, het is een werking; de summierste formulering van dit principe is: God wordt mens. De technische term is: incarnatie. Er kan niet in abstracto over Hem gesproken worden (al doen theologen daartoe nog zo manhaftig hun best). Hij toont zich in de zeer concrete, zeer aandachtige, zeer dramatische, zeer dodelijke weg die hij gaat. En hij herverrijst, zou je kunnen zeggen, in deze drieëndertig bewustzijn, en dat doet hij naar den vleze, zoals dat zo onovertroffen heet. In bijna alle gevallen breekt hij in het leven in, of het nu als een verliefdheid is, of als een ongewenste zwangerschap, of als een kwispelende, maar vermoorde hond, of als een stinkende bedelaar in een keurige Amerikaanse stadskapel.

Er komt geen einde aan zijn herverrijzenissen; zo lang er mensen zijn zal hij verschijnen, op alle denkbeeldige wijzen, behalve als idee.

Dit boek treft Christus buiten de Schrift aan, in moderne romans, poëzie, muziek, opera. De eerste afspraak die Paul van Dongen en ik maakten is dat we hem zouden zoeken in denken en werk van auteurs en kunstenaars van ná de dood van God, laten we zeggen: van na 1880, het jaar van de verschijning van Dostojevski's *De gebroeders Karamazov* – waarin de doodverklaarde God en de herverschijsning van Christus hand in hand gaan.

Toch was het ook de bedoeling dat we naar de bron zouden worden teruggeleid. Veel in dit boek besproken *figurae Christi* hebben ons terug naar de Bijbel verwezen, ze lieten een ander licht vallen op de, door conventionaliteit en geloofstaal-vermoedheid verduisterde Jezus van het evangelie. Niet dat hij daarvoor bevattelijker is geworden. Dat wij bijvoorbeeld in de in codes sprekende leraar van Harry Potter, Dumbledore, een Christus konden herkennen, vergroot de raadselen waar Jezus in spreekt. Ontsleutelen laat hij zich nimmer. Dat komt, hij is de sleutel, wij het slot.

Het is niet onze bedoeling geweest om Jezus te projecteren in personages; dit boek beweert niet dat de verrijzenis van het kauwtje in de superbe kinderfilm *Kauwboy* bewijst dat het hier 'eigenlijk' om een christelijke film gaat. Nogmaals – de slotscène van de film helpt je, zo je wilt, om eens te meer het mysterie van de opstanding te beseffen. Dat de maker dat, wie weet, helemaal niet van plan was, maakt én zijn slotscène én de opstanding des te raadselachtiger.

Al evenmin wordt geprobeerd om Jezus te psychologiseren. Daartegen waarschuwt de denker die in de twintigste eeuw vermoedelijk het hartstochtelijkst heeft geprobeerd om Jezus in woorden, begrippen en denkbewegingen te vangen – Romano Guardini, wiens chef-d'oeuvre *De Heer* (en het compactere zusje daarvan, *De menselijke werkelijkheid van de Heer*) de vraag naar wie Jezus is, stelt. Voor hem is dat een onontbeerlijke denkoefening: hoe krijgen we het bij elkaar, dat Hij én God én mens is?

'Jezus Christus is mens zo zonder enige reserve als niemand anders het zijn kan; want het mens-zijn zo te realiseren als Hij het gedaan heeft, was alleen mogelijk door Degene die meer was dan mens.'

Leeuw van professor

TOT ZIJN DERTIGSTE BESCHOUWDE DE ESSAYIST C.S. LEWIS (1898-1963) het christendom als ‘volstrekt onwaar, een soort endemische nonsens waar het mensdom steeds weer toe vervalt’. En over deze onzin heerste een ‘transcendente bemoeial’.

Over hoe hij, komend uit een Noord-Iers protestants nest, tot deze krachtige, zij het weinig originele, opinies is gekomen en hoe die, na een bestaanscrisis, bijna bij verrassing zijn omgetoverd tot godsgeloof, schreef Lewis *Verrast door Vreugde* (1955). Deze ‘geestelijke autobiografie’ eindigt met: ‘In het zomertrimester van 1929 gaf ik toe en erkende ik God als God, en knielde en bad; die avond wellicht de neerslachtigste en onwilligste bekeerling in heel Engeland.’

Het zijn voor een bekeringsgeschiedenis ongebruikelijke woorden. Het is alsof God hem mat had gezet, en Lewis alleen nog maar zijn ego, als een weerspannige koning, kon *omleggen*.

De transcendentale bemoeial was de hardhandige genezer van zijn wil geworden. God is liefde, het is gemakkelijk gezegd, ‘maar wie kan de lof zingen van een liefde die de poorten opent voor een verlorene die trappend, vechtend en boos wordt binnengehaald?’ Het hoofdstuk eindigt met: ‘De hardheid van God is milder dan de zachtheid van de mensen, en Zijn dwang is onze bevrijding.’

Zulke woorden lees je in onze onverkort *permissieve* tijd, met haar broertje dood aan schuld- en zondebesef, niet vaak meer. Voor Lewis was de gedachte aan Gods liefde een beproeving, iets wat je uitdaagt om tegen jezelf in te gaan, tegen je altijd maar jezelf boven alles stellende, ‘grote pleisters op het lijden plakende’ zelf.

Lewis is de bekendste naoorlogse apologeet van het Engels taalgebied geworden. Hij schreef analytisch, helder als glas, puttend uit een geweldige cultuur-historische kennis (hij was hoogleraar middeleeuwse letterkunde), zijn tekstuit-

leggingen waren messcherp. Dat hij, met zijn eruditie, toch nooit langs je heen praat maar je bij je lurven pakt, komt doordat hij zijn religieuze overtuiging niet zozeer in formuleringen wil vangen, als wel: vertellen. Niet navertellen, zoals, zeg, Nico van der Linden dat met de Bijbel heeft gedaan, en ook niet verkondigen, zoals veel voorgangers doen. Maar: vertellen – zoals je een confronterende ontmoeting, of een hartstochtelijke vriendschap, al vertellend en tegelijkertijd: al analyserend, oproept.

Lewis is iemand die, zoals de dichter Les Murray het noemt, ‘het hele denken’ beoefent: niet alleen filosofisch, maar ook poëtisch, en mythisch. Ideeën worden denkbeelden; door zijn ongeëvenaarde beeldspraak wordt het abstracte tastbaar. Theologisch gezegd: het draait bij hem om incarnatie. ‘Het’ wordt, hoe onzichtbaar ook, in de tastbare werkelijkheid beeldend aanwezig gesteld. Volgens Lewis zijn Jezus’ lijden, dood en verrijzenis ‘een mythe die echt gebeurd is’.

En blijft gebeuren, en om de verbeelding ervan blijft vragen.

Lewis is de schepper van een van de fantasievolle, en meest geliefde Jezus-gestalten van na de oorlog. Dat heeft hij in een kloeke reeks van zeven kinderboeken gedaan – de *Kronieken van Narnia*. Ze zijn een verrukkelijk Vijfde Evangelie. Wonderlijke prestatie, voor een kinderloze, vrijgezelle academicus. Een kinderboek schrijven is roekeloos: schrijven zonder vangnet. Je lezers weten niet wie je bent, het interesseert ze geen jota dat je te boek staat als ‘gezaghebbend christelijk apologet’, en ze denken al helemaal niet in theologische termen. Je moet het doen met je toverkracht: de macht om met een verhaal te boeien. En daarmee vertelt Lewis hun wie Jezus ‘is’, hoe hij ‘werkt’, zonder dat zijn naam ook maar éénmaal valt.

En het gaat om dezelfde *wilde* Jezus als door wie C.S. Lewis voor zijn bekering is beproefd en gered. En dat is blijven doen. En al vertellende vertrouwt hij op iets geheimzinnigs: op de mythische ontvankelijkheid van zijn lezers. Tienjarigen denken logisch, maar ook mythisch. Lewis heeft het mythologiserend kind in zichzelf bewaard, in tegenstelling tot zoveel pedagogen, die het mythische de kop indrukken met informatie. Ik herinner me een kinderbijbel waarin verteld werd dat het, als Jezus over het water loopt, eb was. Jezus liep volgens de verteller, God hebbe zijn ziel, in een pinknageldun laagje water.

De Jezus van C.S. Lewis is een leeuw, een sprekende leeuw die als hij met je speelt de nagels van zijn klauwen moet inhouden. Een leeuw die gaat en staat

waar hij wil, even wild als charismatisch. Zijn koninkrijk heet Narnia, en hij Aslan.

Twee broertjes en twee zusjes die tijdens de Blitzkrieg op het platteland in veiligheid zijn gebracht, komen via een kleerkast in dit Narnia terecht, waar dieren spreken, bomen dansen, en de Heerseres aldaar over het Vernietigend Woord beschikt waarmee je mensen kunt laten bevriezen. ‘Altijd winter, maar nooit Kerstmis.’ Zoals vaker in een kinderboek zullen deze kinderen de wereld redden. En ze worden op cruciale momenten geruggesteund door de schepper ervan.

Aslan.

Net als de Bijbelse Jezus wordt ook Aslan gedefinieerd door degene met wie hij verkeert. Iedereen heeft z'n eigen Aslan, formuleert zijn eigen antwoord op *Wie zeggen de mensen dat Aslan is*. En je krijgt de indruk dat Lewis zijn persoonlijke Jezus vooral laat meemaken door Lucy, de jongste. Van haar volgen we, door de zeven Narniadelen heen, het compleetst de geloofsgroei. Lucy is uitgesproken ontvankelijk voor Aslan, – iets waar je beslist ook moed voor nodig hebt, wat is dat toch iets wonderlijks, deze ‘moed om te vertrouwen’ – en toch beproeft Aslan Lucy, steeds staat zij, na door hem in vertrouwen te zijn genomen, voor de opgave dat wat ze van hem heeft begrepen aan de andere, moeilijk te overtuigen kinderen te vertellen.

Wie gelooft er nou het jongste zusje? Wie Maria Magdalena?

Waarom kiest Aslan uitgerekend haar steeds uit?

Niet geloofd worden, en toch moeten vertrouwen op wat je door een sprekende leeuw is toevertrouwd – er zijn niet veel Christusrelaties zo roerend beschreven, in de religiedorre twintigste eeuw, als in de *Kronieken van Narnia*.

